

Στοιχεία της Γενικής Ψυχολογίας στο Βυζάντιο

Ο τομέας της Ψυχολογίας και της Ψυχιατρικής στο Βυζάντιο έχει πολλά να προσφέρει στο μελετητή. Οι Βυζαντινοί διαμορφώνουν και συστηματοποιούν την Ψυχολογία του ανθρώπου. Προχωρούν πέρα από τα δεδομένα που τους παραδόθηκαν. Δύο είναι τα ψυχολογικά ρεύματα αυτής της περιόδου. Η Θρησκευτική Ψυχολογία και η Σχολαστική. Εκτός από τη μελέτη της ψυχής, οι ειδικοί της εποχής μελέτησαν τις γνωστικές λειτουργίες, τα συναισθήματα, τη συνείδηση, τη βούληση, το σεξουαλικό ένστικτο και τη γνώση.

Λέξεις ευρετηρίου

Βούληση
Βυζάντιο
Γνώση
Γνωστικές λειτουργίες
Μνήμη
Σεξουαλικό ένστικτο
Φαντασία
Ψυχολογία

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επιστημονική κίνηση στο Βυζάντιο παρουσιάζει έξαρση και είναι άγνωστη, τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Δύση. Ειδικά ο χώρος της Ψυχολογίας αλλά και της Ψυχιατρικής έχει πολλά να προσφέρει στον ερευνητή.

Δύο πνευματικά ρεύματα καράζουν τις διαφορές τους στον ψυχολογικό τομέα. Το έργο των Απολογητών συνεχίζουν αυτή την περίοδο οι Πατέρες της Εκκλησίας, οι οποίοι στα πρώτα χρόνια του Βυζαντίου και ως το 1120 υποχρεούνταν να είναι και ιατροί. Από τους Έλληνες Πατέρες, ψυχολογική θεωρία τον 4ο αιώνα διατύπωσαν οι Μ. Βασίλειος, Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Γρηγόριος Νύσσης. Επικρατούν δύο διαφορετικές κατευθύνσεις, η Θρησκευτική Ψυχολογία και η Ψυχολογία που επηρεάζεται από τη Σχολαστική Ψυχολογία.¹

1.1. Θρησκευτική Ψυχολογία

Οι εκπρόσωποί της είναι επηρεασμένοι από τους αρχαίους Έλληνες φιλόσοφους. Κύριοι εκπρόσωποι, ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, ο Μ. Βασίλειος και ο Γρηγόριος Νύσσης. Ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός βλέπει τον άνθρωπο ως «εικόνα και ομοίωμα» του Θεού. Δέχεται πολ-

Ν. Θεοχαράκης,¹
Δ. Δαμίγος,¹
Β. Μαυρέας,¹
Α. Ευτυχιάδης,²
Λ. Βεληγιάννη,¹
Σ. Γερουλιάνος¹

¹ Τομέας Κοινωνικής Ιατρικής
και Ψυχικής Υγείας, Ιατρική Σχολή,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

² Τομέας Ιστορίας της Ιατρικής, Ιατρική
Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Elements of general psychology in Byzantium

Abstract at the end of the article

Υποβλήθηκε 9.12.2002

Εγκρίθηκε 25.2.2003

λές πλατωνικές και πλωτινικές απόψεις, προσθέτοντας όμως σε αυτές την αδιαχώριστη σύνθεση σώματος και ψυχής, επικεντρώνεται στην αυτογνωσία και στη σημασία της ατομικής και προσωπικής συγκεκριμένης προσωπικότητας του ανθρώπου.²

Ο Μ. Βασίλειος επιχειρεί τη σύνθεση μεταξύ του αρχαίου ελληνικού πνεύματος και του Χριστιανισμού. Ο άνθρωπος, για το Μ. Βασίλειο, έχει ψυχή και σώμα. Οι φροντίδες του σώματος είναι εμπόδιο της ψυχής προς την πραγμάτωση του προορισμού της. Συνιστά αυτοσυγκέντρωση και αυτογνωσία, για να μην παρασυρθεί ο νους από «παρά φύσιν κινήσεις». Επικεντρώνεται κυρίως στην ενδοστρέφεια και την αυτοπαρατήρηση. Το «γνώθι σ' εαυτώ» γίνεται «πρόσεχε σ' εαυτώ». Δεν είναι απλή γνώση αλλά ενδοστρέφεια, αυτοπαρατήρηση, ψυχολογική αυτοανάλυση της ουσίας του ανθρώπου. Ουσία του ανθρώπου είναι η ψυχή αλλά και το «νηγεμονικό» μέρος της ψυχής, δηλαδή ο νους.³

Για το Γρηγόριο Νύσσης, ο άνθρωπος είναι ζώο προικισμένο με λογική. Το λογικό του ανθρώπου περιέχει την αισθητική και ζωική δύναμη. Οι δυνάμεις του ανθρώπου για τον ίδιο είναι τρεις: η θρηπτική, η αισθητική (συγγενής ως προς το σώμα) και η νοητική, που ενεργ-

γεί δίκως σωματικά όργανα. Σώμα και ψυχή αποτελούν αδιαχώριστη ενότητα, αντίθετα από τις δυϊστικές απόψεις του Πλάτωνα.⁴ Στους Πατέρες της Εκκλησίας βρίσκουμε και τις πρώτες αρχές της Ψυχολογίας του βάθους και της Ψυχολογίας της μάθησης.⁵

1.2. Σχολαστική Φιλοσοφία και Ψυχολογία

Οι εκπρόσωποι αυτής της τάσης παραμερίζουν το θεοκεντρισμό, ενώ προσπαθούν να συνδυάσουν την παράδοση μαζί με την ελευθερία της σκέψης, με σκοπό μια νέα αντίληψη για τον άνθρωπο. Η κατεύθυνση αυτή καλύπτει την περίοδο από τον 6ο έως και το τέλος του 15ου αιώνα. Βυζαντινοί εκπρόσωποι που ασχολήθηκαν με τη γνωσιολογία είναι οι Γαζαίος, Λεόντιος, Δαμασκηνός (8ος αιώνας), Φώτιος (9ος αιώνας). Κινούνται στα χνάρια του Πλάτωνα. Αριστοτελικοί είναι ο Γεννάδιος Σχολάριος και ο Θεόδωρος Γαζής (1370–1477).⁶

Ο Λεόντιος ο Βυζάντιος (5ος αιώνας) υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος έχει ψυχή και σώμα, σε αλληλεξάρτηση μεταξύ τους. Η ψυχή έχει τρεις ιδιότητες, την επιθυμητική, την ενεργητική και τη λογική.⁷ Ο Ιωάννης Δαμασκηνός θεωρεί πηγή και αιτία του κακού στον άνθρωπο την ελευθερία της βούλησης, ενώ δεν υπάρχουν έμφυτες ή κακές διαθέσεις στον άνθρωπο. Ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος των πράξεών του.⁸ Ο Ψελλός (11ος αιώνας) υποστηρίζει τις θέσεις του Πλάτωνα, καταπολεμώντας όμως τον αποκρυφισμό και τις προλήψεις. Δέχεται την ύπαρξη έμφυτων προδιαθέσεων στον άνθρωπο.⁹ Ο Θεόδωρος Γαζής (1370–1477) αναλύει τις ψυχολογικές αντιλήψεις του Αριστοτέλη και τις αποδέχεται δίκως καμιά θεολογική ανάμιξη.¹⁰

2. ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

Οι βυζαντινές αντιλήψεις για την ψυχή ακολουθούν τις αρχαιοελληνικές, κυρίως του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Η θέση του Πλάτωνα για τη θεία ουσία της ψυχής γίνεται πλήρως αποδεκτή.¹¹ Ο Μ. Βασίλειος θεωρεί άφθαρτη την ψυχή και ότι οι δυνάμεις της πρέπει να είναι σε αρμονία μεταξύ τους.¹² Ο Μάξιμος ο Ομολογητής (7ος αιώνας) τονίζει ότι το σώμα χρησιμοποιείται ως όργανο από την ψυχή, η οποία του παρέχει ζωή.¹³ Την ίδια άποψη εκφράζουν ο Νεμέσιος Εμέσης (4ος αιώνας) και ο Μελέτιος (8ος αιώνας).¹⁴ Οι περισσότεροι συγγραφείς δέχονται το νοερό της ψυχής. Ο νους είναι ο μόνος που αντιλαμβάνεται την ύπαρξη της ψυχής. Το «αυτεξούσιον» αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμά της για το Γρηγόριο Νεοκαισαρείας και τον Κύριλλο Ιερο-

σολύμων.¹⁵ Ο Ψελλός (11ος αιώνας), όμως, θεωρεί την ψυχή αυτόνομη από το σώμα, με το νου ανώτατη τελείωση της ψυχής.¹⁶ Όλοι οι συγγραφείς τονίζουν τη βαρύτητα των διανοητικών δυνάμεων της ψυχής.

3. ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

3.1. Λύπη

Χαρακτηρίζεται ως αναστολή της ψυχής.¹⁷ Η λύπη θεωρείται ότι μπορεί να μετατραπεί σε πάθος και ως πάθος μπορεί να κατευναστεί μόνο με ηρεμία, χωρίς διαρκή ερεθισμό. Καταβάλλεται εύκολα από τη δύναμη του λογικού.¹⁸ Η φυσιολογική λύπη δεν προκαλεί ηδονή, ενώ η υπερβολική λύπη συνδέεται με βλαβερή υπερβάλλουσα ηδονή.¹⁹ Ο Νεμέσιος Εμέσης θεωρεί ότι όργανο της λύπης είναι το στόμα της κοιλίας και ότι κατά τη διάρκεια της λύπης ρέει ξανθή χολή (και όχι μέλανα χολή, που είναι χαρακτηριστικό της μελαγχολίας).²⁰ Διαφέρει από τη θλίψη ως προς τη χρονική διάρκειά της. Η λύπη είναι περιστασιακή. Για όλους σχεδόν τους συγγραφείς, αντίδοτο έναντι της λύπης είναι ο λογισμός.²¹

3.2. Φόβος

Διαιρείται σε «όκνο, αιδώ, αισχύνη, κατάπληξη και αγωνία». Όκνος είναι ο φόβος μπροστά σε μια μελλοντική μας ενέργεια. Κατάπληξη, ο φόβος που προκαλεί η φαντασία, ενώ έκπληξη ο φόβος από ασυνήθιστη φαντασία. Αγωνία, ο φόβος που προκαλεί η αποτυχία. Αιδώς, ο φόβος μπροστά σε μια επίπληξη. Αισχύνη, ο φόβος από ενέργεια που έχει διαπραχθεί και χαρακτηρίζεται άσχημη για τον εαυτό μας.²² Ο Ορειβάσιος (4ος αιώνας), μεταφέροντας τις απόψεις του Γαληνού (2ος αιώνας), θεωρεί ότι ο φόβος συστέλλει το πνεύμα και το αίμα, αλλά και όλο το σώμα. Η συστολή που επιφέρει ο φόβος οδηγεί στη λιποθυμία, η λιποθυμία στην έκλυση και αυτή, με τη σειρά της, σε συγκοπή, η οποία μπορεί να επιφέρει το θάνατο.²³

3.3. Θυμός

Θεωρείται ο δορυφόρος του λογικού μέρους της ψυχής. «Θυμός είναι η μέθη της ψυχής».²⁴ Για τον Ιωάννη Χρυσόστομο, ο θυμός είναι χαρακτηριστικό της παιδικής ηλικίας. Το παιδί χρειάζεται εξάσκηση για να ελέγχει το θυμό του.²⁵ Αντίθετα, ο Μ. Βασίλειος θεωρεί ότι τα παιδιά αντιδρούν με θυμό στην κοροϊδία.²⁶ Ο θυμός, μαζί με την επιθυμία και το λογικό, αποτελούν διαιρέσεις των ψυχικών λειτουργιών, άποψη σύμφωνη με αυτή του

Πλάτωνα, και αποτελούν εσωτερικές λειτουργίες της ψυχής.²⁷ Ο θυμός, για τον ίδιο, έχει έδρα το στήθος, η επιθυμία το συκώτι και ο λόγος τον εγκέφαλο.²⁸ Για το Νεμέσιο Εμέσης, ο θυμός είναι τάση αντιπαιώρησης. Ανήκει στο άλογο μέρος της ψυχής (το ασυνείδητο της φρουδικής θεωρίας), μαζί με τα πάθη και τις ορμές.²⁹ Για τους Πατέρες της Εκκλησίας, ο θυμός έχει ιδιαίτερη αξία, επειδή εύκολα μπορεί να μετατραπεί σε πάθος και να συσκοτίσει το νου, με αποτέλεσμα διάφορες παθολογικές καταστάσεις. Ο θυμός θεωρείται ότι εύκολα μετατρέπεται σε μανία.³⁰ Για το Μ. Βασίλειο υπάρχει και ο θετικός θυμός, επειδή, αν μάθει κάποιος να τον ελέγχει, τότε κινητοποιεί την ψυχή για θετική δράση.³¹ Ο θυμός θεωρείται πηγή διαφόρων σωματικών ασθενειών.³²

4. ΓΝΩΣΤΙΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ

4.1. Φαντασία

Ο Ιωάννης της Κλίμακος (6ος αιώνας) ορίζει τη φαντασία ως «απάτη των οφθαλμών εν κοιμωμένη διανοία», «φαντασία είναι η έκσταση του νου με το σώμα σε εγρήγορση». «Φαντασία είναι μια ανυπόστατη θεωρία».³³ Πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ φανταστικού και φαντασίας. Το φανταστικό, για τους Βυζαντινούς, είναι η φυσική δύναμη της ψυχής, ενώ η φαντασία είναι η ενεργοποίηση του φανταστικού. Το φανταστικό βρίσκεται μεταξύ νου και αίσθησης.³⁴ Για το Νεμέσιο Εμέσης, η φαντασία εδρεύει στις πρόσθιες κοιλίες του εγκεφάλου. Πιθανόν να εννοεί τους λοβούς, αφού ο ίδιος θεωρεί ότι η μνήμη εδρεύει στην παρεγκεφαλίδα.³⁵

Η φαντασία είναι φυσική κατάσταση και αποτελεί μία από τις πέντε δυνάμεις της ψυχής, οι οποίες είναι ο νους, η διάνοια, η δόξα, η φαντασία και η αίσθηση, όπως ακριβώς και οι πέντε αισθήσεις του σώματος.³⁶ Κατά τον άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή (7ος αιώνας), η φαντασία, με όλες τις εικόνες που προσφέρει στον άνθρωπο, είναι οι λεπίδες της οπτικής ενέργειας της ψυχής.³⁷

4.1.1. Διαίρεσεις της φαντασίας. Διαίρεται σε τρία μέρη: (α) τη φαντασία εικονιστική των αντιλήψεων (η οποία κάνει εικονιστική την αντίληψη), που αποτελεί τη δυνατότητα εισρεύσεως εντός μας μιας εικόνας, (β) την ανατυπωτική φαντασία, που δεν είναι τίποτα άλλο από την ανατύπωση και την παραμονή των εικόνων που προσέφερε η πρώτη περίπτωση, και (γ) τη φαντασία που προκαλείται από τη λύπη και την ηδονή που προξενείται από τις φαινομενικά αγαθές ή κακές εικόνες που παραμένουν στο φανταστικό της ψυχής.

4.1.2. Είδη φαντασίας. Μιλώντας για είδη, εννοούνται τα διάφορα επίπεδα στα οποία εργάζεται η φαντασία. Το πρώτο είδος της φαντασίας συνδέεται με την ενέργεια των σαρκικών παθών. Ο άνθρωπος, σε αυτή την κατάσταση, δέχεται εικόνες από σαρκικά πάθη. Το δεύτερο είδος είναι η ονειροπόληση, που συνδέεται με εικόνες του πραγματικού κόσμου. Το τρίτο είδος είναι η λεγόμενη θεολογική δημιουργία.³⁸

4.1.3. Εκδηλώσεις της φαντασίας. Για το Νεμέσιο Εμέσης, η φαντασία είναι η επεξεργασία των εικόνων που δεχόμαστε μέσω των αισθήσεων.³⁹ Για το Μάξιμο τον Ομολογητή, βλέπει κάποιος το αντικείμενο, το επιθυμεί και έτσι δημιουργείται η φαντασία, η οποία μπορεί να εξάπτεται και από τη μνήμη ενός προσώπου.³⁹ Εκδηλώνεται και με τα όνειρα.⁴⁰ Ο ύπνος για τους Βυζαντινούς συνδέεται άμεσα με τη φαντασία, αφού την αφήνει να δρα ελεύθερα.⁴¹ Η φαντασία, όταν πάρει παθολογικές διαστάσεις, έχει ως αποτέλεσμα τις παραισθήσεις και τις ψευδαισθήσεις. Επειδή έχει άμεση σχέση με την ασθένεια, η θεραπεία της επιτυγχάνεται μόνο μέσω της ψυχοθεραπείας.⁴²

4.2. Μνήμη

Σύμφωνα με το Νεμέσιο Εμέσης, εδρεύει στον εγκέφαλο. Ο ίδιος αναφέρει ότι οι διάφορες βλάβες επηρεάζουν τη μνήμη, αλλά και τις βοηθητικές σε αυτήν λειτουργίες. Οι θέσεις και οι γνώσεις του Νεμέσιου είναι φανερές στη φρενίτιδα και είναι σίγουρο ότι προϋποθέτουν γνώσεις παθολογικής ανατομίας. «Όργανον της μνήμης η όπισθεν κοιλία του εγκεφάλου. Αν κατά κάποιον τρόπο υπάρξει βλάβη στις πρόσθιες κοιλίες, τότε παρεμποδίζονται οι αισθήσεις, το διανοητικόν μένει ανέπαφο αν υπάρξει βλάβη στη μέση κοιλία... η μνήμη μόνο χάνεται και τίποτα άλλο αν υπάρξουν βλάβες στην πρόσθια, μέση και όπισθεν κοιλία...».⁴³

Για τον Ευσέβιο Καισαρείας (4ος αιώνας), αν η μνήμη συνδυαστεί με θυμό και οργή, τότε οδηγούμαστε σε παθολογικές καταστάσεις. Αντίθετα, η απώλεια της μνήμης, η λήθη, θεωρείται βασικό πρόβλημα.⁴⁴ Ο Νικόλαος Καβάσιλας (14ος αιώνας) θεωρεί την ανάμνηση αναγκαία, επειδή η λήθη οδηγεί τον άνθρωπο σε πάθη.⁴⁵

4.3. Γνώση

Για τους Βυζαντινούς, η γνώση διαχωρίζεται από την πίστη. Το γνώρισμα της γνώσης είναι η εξέταση και η έρευνα. Η γνώση είναι απόλυτα φυσική κατάσταση, λειτουργεί με φυσικούς όρους, δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς την ύλη, ενώ η πίστη είναι υπεράνω φύσεως. Η

γνώση διαπερνά το σώμα, την ψυχή και το πνεύμα.⁴⁶ Σε αναλογία με το σώμα, την ψυχή και το πνεύμα, διακρίνονται τα αντίστοιχα είδη γνώσης: Ανάλογα με το ποιο είδος γνώσης κατέχει κάποιος, φανερώνει την πνευματική πρόοδο ή τη θεραπεία που απαιτείται. Ο ψυχικά ασθενής κατέχει τη σωματική γνώση, ο θεραπευόμενος την ψυχική και ο θεραπευθείς την πνευματική.

Η σωματική γνώση συνδέεται με τη σαρκική επιθυμία. Αποκτάται με τη μάθηση, ενώ με αυτό το είδος της γνώσης δεν υπάρχει η ψυχική ή η πνευματική. Χαρακτηριστικά των ανθρώπων με σωματική γνώση είναι η ακαθόριστη λύπη, οι φοβίες, η απόγνωση, ο φόβος του θανάτου, ο φόβος των παθών. Σωματική θεωρείται ως η γνώση των ψυχικά ασθενών.⁴⁷ Η ψυχική γνώση επέρχεται, όταν ο άνθρωπος στραφεί περισσότερο προς τις επιθυμίες και το διαλογισμό. Εισέρχεται στον άνθρωπο μόνο σε συνδυασμό με την ησυχία. Αυτό το είδος της γνώσης αντιπροσωπεύει ανθρώπους που έχουν πετύχει κάποιο στάδιο αυτογνωσίας και αυτοανάλυσης ή βρίσκονται σε ικανοποιητικό επίπεδο θεραπείας.⁴⁸ Η πνευματική γνώση αποτελεί την ανώτερη. Απαιτεί ανύψωση του ανθρώπου πέρα από το αυστηρό όριο του γήινου και το διαλογισμό. Σε αυτό το επίπεδο, ο άνθρωπος δεν επηρεάζεται από τα πάθη.⁴⁹

Ο Μάξιμος ο Ομολογητής διακρίνει δύο είδη γνώσεων, τις εμπειρικές (με αισθήσεις και νου), που είναι όμως απατηλές, και τις πραγματικές, που συλλαμβάνονται με ενόραση.⁵⁰

4.4. Βούληση

Στα κείμενα συνήθως εξετάζεται σε συνδυασμό με την αυτεξουσιότητα.⁵¹ Συναντάται επίσης ως θέληση, προαίρεση, κατά φύση προαίρεση.⁵² Το αυτοφύες της βούλησης αναγνωρίζεται από τους περισσότερους συγγραφείς.⁵³ Κατά το Μιχαήλ Ψελλό, η βούληση είναι αυτοφύης δύναμη και αποτελεί δύναμη του λογικού.⁵⁴ Ο Μάξιμος ορίζει τη βούληση ως «ποια» φυσική θέληση, δηλαδή θέληση περί τινός πράγματος. Αποτελεί μια όρεξη που πλάθει την εικόνα κάποιου πράγματος και κατόπιν το ζητεί, διαμέσου της λειτουργίας που θέτει σε κίνηση. Η επιθυμία έπεται της βούλησης (η έννοια της βούλησης ορίζεται από το Μάξιμο ομοίως με τον Αριστοτέλη στα Ηθικά Νικομάχεια). Για τον ίδιο, η βούληση αποτελεί το πρώτο στάδιο μιας διαδικασίας που ορίζεται ως το «πώς θέλγειν». Αποτελεί εγγενή έκφραση της ελευθερίας του ανθρώπου, που θέτει το στόχο, τον μορφώνει ή τον αναιρεί και ενεργοποιεί τον υπόλοιπο μηχανισμό της ζήτησης, της κρίσης, της ορμής.⁵⁵

4.5. Συνείδηση

Σύμφωνα με τον Ι. Χρυσόστομο, αποτελεί τη γνώση των πρακτέων και μη πρακτέων. Τη διάκριση μεταξύ καλού και κακού ενεργεί ο άνθρωπος με τη συνείδηση.⁵⁶ Ο Μ. Βασίλειος διακρίνει την κριτική λειτουργία της συνείδησης.⁵⁷ Ο Πρόκλος Κωνσταντινουπόλεως (5ος αιώνας) τονίζει το έμφυτο της συνείδησης,⁵⁸ ενώ ο Αέτιος Αμιδνός (6ος αιώνας) τη σημασία της διδασκαλίας στη διάπλασή της.⁵⁹ Ο Ψελλός αναφέρει περιπτώσεις μη έκφρασης της συνείδησης.⁶⁰ Η μη παράκρηση των ψυχικών δυνάμεων αποτελεί λειτουργία εν μέρει της συνείδησης για το Μακάριο τον Αιγύπτιο (4ος αιώνας) και τον Αββά Δωρόθεο (6ος αιώνας).⁶¹

5. ΤΟ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟ ΕΝΣΤΙΚΤΟ ΚΑΤΑ ΤΟ ΝΕΜΕΣΙΟ ΕΜΕΣΗΣ

Ο Νεμέσιος θεωρεί το σεξουαλικό ένστικτο μέρος του αλόγου μέρους της ψυχής. Κρίνει ότι η ονειρώδη, όπως και η επιθυμία της συνουσίας, αποτελούν φυσική διαδικασία. Τα όργανα της σπερματικής δύναμης είναι οι φλέβες και οι αρτηρίες. Σε αυτές «δημιουργείται ένα υγρό, το οποίο τίκτεται, μεταβάλλεται από το αίμα και δημιουργείται ένας χυμός», τον οποίο θεωρεί τροφή των αγγείων. Ό,τι περισσεύει από αυτόν τον χυμό ως τροφή για τις φλέβες και τις αρτηρίες, γίνεται σπέρμα. Κρίνει ότι η παραγωγή ξεκινά από το κεφάλι και από εκεί, διαμέσου των φλεβών και δύο αρτηριών, περνάει στο σώμα. Ο ίδιος τονίζει ότι αν κάνει κάποιος εκτομή των φλεβών κοντά στα αυτιά και την καρωτίδα, «άγονον ποιεί το ζώνον». Αυτές οι φλέβες και οι αρτηρίες, που ξεκινούν από το κεφάλι, γίνονται ένα ελικοειδές και κίρσοειδές πλέγμα κοντά στο όσχεο, όπου καταλήγει το υγρό (σε μια αρτηρία και μια φλέβα πλήρεις σπέρματος). Θεωρεί φανερό τη χρησιμοποίηση μιας φλέβας ως σπερματικό αγωγό και δηλώνει ότι αυτό διαφαίνεται καθαρά στην περίπτωση της λαγνεΐας, «όταν συνουσιάζονται κάποιοι πέραν του δέοντος, καταναλώνουν όλο το σπερματικό υγρό-χυμό και τότε εκκρούν αίμα». Τονίζει ότι και οι γυναίκες έχουν τα ίδια όργανα με αυτά των ανδρών, με τη διαφορά ότι είναι εσωτερικά.⁶²

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η Ψυχολογία τη βυζαντινή περίοδο χαράζει τις δικές της κατευθύνσεις, προχωρώντας πέρα από τις θέσεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Βασισμένη στα φιλοσοφικά ρεύματα, η Ψυχολογία στο Βυζάντιο συστηματοποιείται και προχωρά πέρα από τα δεδομένα της αρ-

καίας ελληνικής περιόδου, ενώ παράλληλα επιχειρείται η επιστημονική μελέτη των επιμέρους ψυχικών λειτουργιών. Αναλύονται τα συναισθήματα, οι γνωστικές λειτουργίες. Ωστόσο, στη Δύση αυτά παραγνωρίστηκαν

αρχικά από τη σύγχρονη επιστήμη της Ψυχολογίας και της Ψυχιατρικής. Οι παθολογοανατομικές γνώσεις και μελέτες της βυζαντινής περιόδου βοηθούν προς αυτή την κατεύθυνση.

ABSTRACT

Elements of general psychology in Byzantium

N. THEOCHARAKIS,¹ D. DAMIGOS,¹ V. MAVREAS,¹ A. EFTYCHIADIS,² L. VELOYIANNI,¹ S. GEROULANOS¹

¹*Division of Social Medicine and Mental Health, Medical School, University of Ioannina*

²*History of Medicine, Medical School, University of Athens, Greece*

Archives of Hellenic Medicine 2004, 21(5):480-486

The psychology of the Byzantine era derives its directions from the theses of Aristotle and Plato and presents many similarities with the modern era. The study of this period has much to offer the fields of medicine and psychology. For the Byzantine, knowledge is separated from faith, while conscience plays the leading role. The scientists of this era examine the cognitive and emotional functions and especially the roles of imagination, will, memory, knowledge and conscience.

Key words: Byzantium, Cognitive functions, Conscience, Imagination, Knowledge, Memory, Psychology, Sexual impulse, Will

Βιβλιογραφία

- ΕΥΡΟΤΗΡΗΣ Η. Ιστορία της ψυχολογίας Τόμος Α. Από τη Μυθολογική εποχή ως τον 19ο αιώνα. Εκδόσεις Κένταυρος, Αθήνα, 1967, σ. 168–169, 171
- ΕΥΡΟΤΗΡΗΣ Η. ό.π., σ. 171, Τατάκης ΒΝ. Η Συμβολή της Καππαδοκίας στη Χριστιανική σκέψη. Αθήνα, 1960:178
- ΤΑΤΑΚΗΣ ΒΝ. Θέματα Χριστιανικής και Βυζαντινής Φιλοσοφίας, Βιβλιοθήκη Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα, 1952:87. Gilson E. La Philosophie du Moyen Age, Paris, 1962:87. Ξηροτύρης Η., ό.π., σ. 173
- CHEVALIER J. Histoire de la Pensee, Paris 1956, II:58. Gilson ό.π., σ. 68–72, Λογοθέτου Α, Η Φιλοσοφία των Πατέρων, τόμος Α, Αθήνα, 1930:249
- ΘΕΟΧΑΡΑΚΗΣ Ν. Ψυχολογία του βάθους και ψυχοκοινωνική αποκατάσταση των ασθενών στο Βυζάντιο. Διδακτορική Διατριβή, Ιατρική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2001:11
- ό.π., σ. 11
- ΤΑΤΑΚΗΣ ΒΝ. Θέματα Χριστιανικής ό.π., σ. 64–85
- ΛΟΓΟΘΕΤΟΥ Α. ό.π., σ. 250
- ΤΑΤΑΚΗΣ ΒΝ. *Η Βυζαντινή φιλοσοφία*. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1977:59–201
- ΞΗΡΟΤΥΡΗΣ Η. ό.π., σ. 196
- Πλάτωνος Φαίδων 80B, Αριστοτέλους Περί Ψυχής 412α, 415β. Θεοχαράκης Ν, ό.π., σ. 19
- MIGNE JP. Patrologia Graeca, Parisiis 1857–1866, Βασιλείου Ομιλίας Εις ΛΓ Ψαλμόν 29, σ. 364, 375, και Εις ΚΘ Ψαλμόν 29, σ. 317
- MIGNE JP. Patrologia Graeca, Parisiis 1857–1866, Μαξίμου Εκλογαί, Περί Ψυχής 91, σ. 361, 956
- MIGNE JP. Patrologia Graeca, Parisiis 1857–1866, Μελετίου Ιατροσοφιστού, Περί Ανθρώπου: 1982, σ. 1289, 1297, 1909. Ευτυχιάδης Α, Φύση και Πνεύμα, Συμβολή στην Ιατροφιλοσοφική σκέψη, Αθήνα 1995, σ. 128. Migne JP. Patrologia Graeca, Parisiis 1857–1866, Νεμεσίου Εμέσης, Περί Φύσεως ανθρώπου: 40, σ. 589, Τατάκης ΒΝ. Η Βυζαντινή Φιλοσοφία, ό.π., σ. 86
- Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1955 κ. εξ. Γρηγόριος Νεοκαισαρείας, Εις Ασώματος η Ψυχή, 8, 2–3, Ζ, 22, τόμος 17. Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1955 κ. εξ. Κύριλλος Ιεροσολύμων, περί ψυχής ΙΗ, Κ 27–28, ΚΑ 38, Περί σώματος ΚΓ 34–35, τόμος 39
- PSELLOS. Chronographie, I, II, Editions Les Belles Lettres, Paris 1926–1928, II, p. 75 Migne JP. Patrologia Graeca, Parisiis 1857–1866, Ψελλού, Ψυχογονία Πλάτωνος: 122, 1084, Ψελλού Περί Ψυχής: 122, 1036 Ευτυχιάδης Αρ, ό.π., σ. 128
- Κλήμης Αλεξανδρείας, Παιδαγωγός I, II, Le editions du Cerf, Paris, 1970, I, σ. 101, 290

18. Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, Πατερικά Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς. I. Χρυσόστομος, Ομιλία εις την Γένεσιν, Ομιλία Εκατοστή Ενάτη, 1. 15–19, τόμος 3. Μ. Βασιλείου, Επιστολές κι άλλα κείμενα, εκδ. Αποστολικής Διακονίας Εκκλησίας της Ελλάδος, Επιστολή στο φίλο Γρηγόριο. Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1955 κ. εξ. Μ. Βασιλείου, Περί νηστείας, Λόγος Α, σ. 19, τόμος 54
19. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Parisiis 1857–1866, Νεμέσιος Εμέσης, Περί φύσεως ανθρώπου, 40, 504–817, 688 περί λύπης, 689 περί φόβου, Θεοχαράκης Ν. ό.π., σ. 22
20. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Νεμέσιος Εμέσης, ό.π.
21. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Νεμέσιος Εμέσης, ό.π., Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1955 κ. εξ. Μ. Βασίλειος Εις την μάρτυραν Ιουλίταν, 22, τόμος 54, Λόγος περί Ευχαριστίας, 26, τόμος 54
22. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Νεμέσιος Εμέσης, ό.π., περί φόβου σ. 689
23. RAEDER I. Ορειβάσιος *Collectionum medicarum reliquia*, Verlag Adolf Hakker, Amsterdam, 1864, βιβλίο 5, 2–54
24. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Νεμέσιος Εμέσης ό.π., Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1955 κ. εξ. Κλήμης Αλεξανδρείας Στρωματείς Α, Κεφ. XXIII 34, τόμος 4, και Μ. Βασίλειος, Περί νηστείας, Λόγος Α, 7, τόμος 54
25. I. Χρυσόστομος, Παιδαγωγικά, περί Κενοδοξίας και όπως δει τους γονείς ανατρέφειν τα τέκνα, εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα, σ. 73
26. Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1955 κ. εξ. Μ. Βασίλειος, Εις το Πρόσεχε Σεαυτώ, σ. 107, τόμος 54
27. Πλάτωνος, Πολιτεία, 436, 441, Τίμαιος 61 e 75e. I. Χρυσόστομος, Παιδαγωγικά, ό.π., σ. 73–74
28. I. Χρυσόστομος ό.π., σ. 25, Φιλοκαλία Α, Νείλος ο Ασκητής, Λόγος ασκητικός 21
29. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Νεμέσιος Εμέσης, ό.π., σ. 692. Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1955 κ. εξ. Δίδυμος Αλεξανδρείας Υπόμνημα εις τον Εκκλησιαστή, Β, στ. 62, 34–47, τόμος 47
30. Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1955 κ. εξ. Δίδυμος Αλεξανδρείας, Υπόμνημα εις τους Ψαλμούς, Ψαλμός Α, στ. 10, τόμος 46 και Ευσέβιος Καισαρείας, Τω Δαυίδ, στ. 25–26, τόμος 21
31. Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1955 κ. εξ. Μ. Βασίλειος, Κατά οργιζομένων, σ. 101, 107, τόμος 54
32. Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, Πατερικά Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς. Γρηγόριος ο Θεολόγος Κατά Θυμού, ΚΕ, τόμος 61
33. Ιωάννου Σιναΐτη, Κλίμαξ, Πατερικά Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, σ. 74, λόγος Α, Περί ευπνίων, λζ
34. Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, Πατερικά Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς. Γρηγόριος ο Παλαμάς Ορθοδόξου Θεοφάνους Διάλεξις, 2, 17 τόμος 3. Θεοχαράκης Ν, ό.π.. σ. 24–25
35. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Νεμέσιος Εμέσης ό.π., 504–817, 633–636
36. Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου Ιεροθέου, Θεραπευτική Αγωγή, Προεκτάσεις στην Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία, Δ έκδοση, Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου σ. 142
37. Μαξίμου του Ομολογητή, Περί Θελήσεως, Προς Μαρίνον Επιστολή, εκδ. Αρμός, 1995, σ. 103
38. Μητροπολίτου Ναυπάκτου ό.π., σ. 149–150 και Θεοχαράκης Ν. ό.π., σ. 25–26
39. Φιλοκαλία, Β, Μάξιμος ο Ομολογητής σ. 480 και Θεοχαράκης Ν., ό.π., σ. 26
40. Φιλοκαλία, Α, Διάδοχος Επίσκοπος Φωτικής, Λόγος ασκητικός ι
41. Φιλοκαλία, Α, Μ. Αθανάσιος, Λόγος διακριτικός και εις τας εντολάς του Θεού
42. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Νεμέσιος Εμέσης ό.π., Φιλοκαλία Β, Μάξιμος ο Ομολογητής ό.π.
43. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Νεμέσιος Εμέσης ό.π., σ. 661–665
44. Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1955 κ. εξ. Ευσέβιος Καισαρείας, ερμηνεία εις τον Ψαλμόν ς, στ, η, 34–35, τόμος 21
45. Φιλοκαλία, Νικόλαος Καβάσιλας, Εις την Θείαν λειτουργίαν, 22, 3
46. Ισαάκ Σύρου, Ασκητικά, εκδ. Ρηγόπουλου 1977, σ. 251–255
47. Ισαάκ Σύρου ό.π., σ. 256–259. Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, Πατερικά Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς. I. Χρυσόστομος Ομιλία ΜΖ, 26–33, έργα 33
48. Ισαάκ Σύρου ό.π., σ. 259
49. ό.π.
50. ΤΑΤΑΚΗΣ ΒΝ. Η Βυζαντινή Φιλοσοφία ό.π., σ. 88, Migne JP. *Patrologia Graeca*, Parisiis 1857–1866, 91:669c, 90:297D–928A, 1393A
51. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Parisiis 1857–1866, (α) Μ. Βασίλειος, Αίτιος, 31:332. (β) Γρηγόριος Νύσσης Εις Προσευχήν 44:1165. (γ) Νεμέσιος Εμέσης Περί φύσεως ανθρώπου 40:761, 766. (δ) Επιφάνιος, Κατά Αιρέσεων 41:1105, 181, 188
52. ΘΕΟΧΑΡΑΚΗΣ Ν. ό.π., σ. 31
53. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Parisiis 1857–1866, (α) Γρηγορίου Νύσσης Λόγος Αντιρρητικός 45:1217. Κατά Ευνομίου 45:545. (β) Μ. Βασιλείου, Περί ανθρώπου: 30, 32, 39
54. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Parisiis 1857–1866, Ψελλός, Περί Ψυχής, 122:1036, Διδασκαλία 122:716, Psellos, *Chronographie* ό.π., II, σ. 132, 134

55. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Parisiis 1857–1866, Βλεμμύδου, Λογική, 142:712. Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια Γ5, Μάξιμου Ομολογητή Περί Θελήσεως, Προς Μαρίνον επιστολή, Ζήτησις μετά Πύρρου, εκδ. Αρμός 1995, Migne JP. *Patrologia Graeca*, Parisiis 1857–1866, Μάξιμου, Τετρακόσια Κεφάλαια περί αγάπης, Τρίτη εκατοντάς, κεφ. ΚΓ, 90:1045 Β, Κεφάλαια διάφορα θεολογικά και οικονομικά, 400 κεφ. Πς, 90:1341 C, και Migne JP. *Patrologia Graeca*, Νεμέσιος Εμέσης ό.π., 40:34
56. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Parisiis 1857–1866, Ι. Χρυσόστομος, (α) εις την Γένεσιν Ομιλία, ΚΒ 53:192, 193, εις Ματθαίον Ομιλία 23:5. (β) 57:314, Εις την Α Κορινθίους Ομιλία 22, 4 ΡΓ:61, 186 και (γ) εις Ρωμαίους Ομιλία 5,5:60, 429
57. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Parisiis 1857–1866, Βασιλείου, Αίτιος 31:341
58. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Parisiis 1857–1866, Πρόκλου, Λόγος 65:701
59. OLIVIERI A. *Aetii Amideni, Libri medicinales I–IV*, Lipsiae 1935, Λόγος IV, σ. 403. Ευτυχιάδης Αρ., ό.π., σ. 155
60. PSELLOS. *Chronographie* ό.π., σ. 60, 140
61. Φιλοκαλία, Αββάς Δωρόθεος, Περί Συνειδήσεως 1. ΒΕ-ΠΕΣ. Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1955 κ. εξ. Μακάριος ο Αιγύπτιος, Ομιλίες Πνευματικάι, Ομιλία ΙΕ, ΛΔ, 13–14, τόμος 41
62. MIGNE JP. *Patrologia Graeca*, Νεμέσιος Εμέσης, Περί φύσεως ανθρώπου, ό.π., 700–704

Corresponding author:

N. Theocharakis, 14 Sperhiou street, GR-122 43 Athens, Greece
e-mail: mmnektar@otenet.gr